

بررسی آواها و نواها در طب سنتی ایرانی

دکتر مونا حقیقی

متخصص طب سنتی ایرانی

Dr.Mona.Haghighi@gmail.com

دکتر مونا حقیقی متخصص طب سنتی
ایرانی - دانشگاه علوم پزشکی ایران

اقدامات بزرگان طب و موسیقی در روزگاران کهن

✓ نگارش کتاب و رسالات

✓ بررسی طبع و مزاج نغمات، مقامات و سازها

✓ به کار بردن آواها، نواها و قطعات موسیقی در درمان

نگارش کتاب و رسالات

✓ آثار شیخ الرییس ابوعلی سینا

✓ جوامع علم موسیقی

✓ دانشنامه علایی

✓ نجات

✓ اللواحق والبرهان

✓ المدخل الی صناعه الموسیقی

(ابن ابی اصیبعه)

جوامع علم موسیقی

انبار علم و فقه و فقه
بوعلی سینا

- فصل سوم از کتاب ریاضیات شفا
- تالیف در ۶ مقاله

مقاله اول :

تعریف صوت و نغمه

بیان اسباب حدت و ثقل

شناخت ابعاد متفق و متنافر

جمع و تفریق ابعاد

تضعیف و تنصیف ابعاد

اجناس و انواع آن

مقاله دوم :

مقاله سوم :

جوامع علم موسیقی

- فصل سوم از کتاب ریاضیات شفا
- تالیف در ۶ مقاله

مقاله چهارم: جمع و انتقال نغمات

مقاله پنجم: ایقاع و اوزان شعری

مقاله ششم: تالیف لحن

معرفی آلات موسیقی

جوامع علم موسیقی

• مقاله چهارم

- بدان که انتقال به بعدهای نغمات زیر (حاد) حاکی از طبع عصبانی است.
- انتقال به طرف نغمات بم حکایت از بعد بردبار و زیرک و معتدل دارد.

نقل قول‌هایی از شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا

• باب سوم

• فقال قطب‌الحکما شیخ‌الرئیس : کان الموسیقی جزءاً من بدن الانسان یدور علی القلب والصدر الی سره، تحت من فوق و فوق من تحتها، من اول شهر الی آخره، یوما یدور فی البدن مع کواکب الارقنوع فی الفلک.

بررسی طبع و مزاج نغمات، مقامات و سازها

کتاب جامع الالحان

عبدالقادر بن غیبی الحافظ المراغی قرن هشتم و نهم

جامع الالحان

تألیف

عبدالقادر بن غیبی الحافظ المراغی

بر اساس نسخه نمونه ۸۱۸ هجری قمری و خط کوفی

به اهتمام

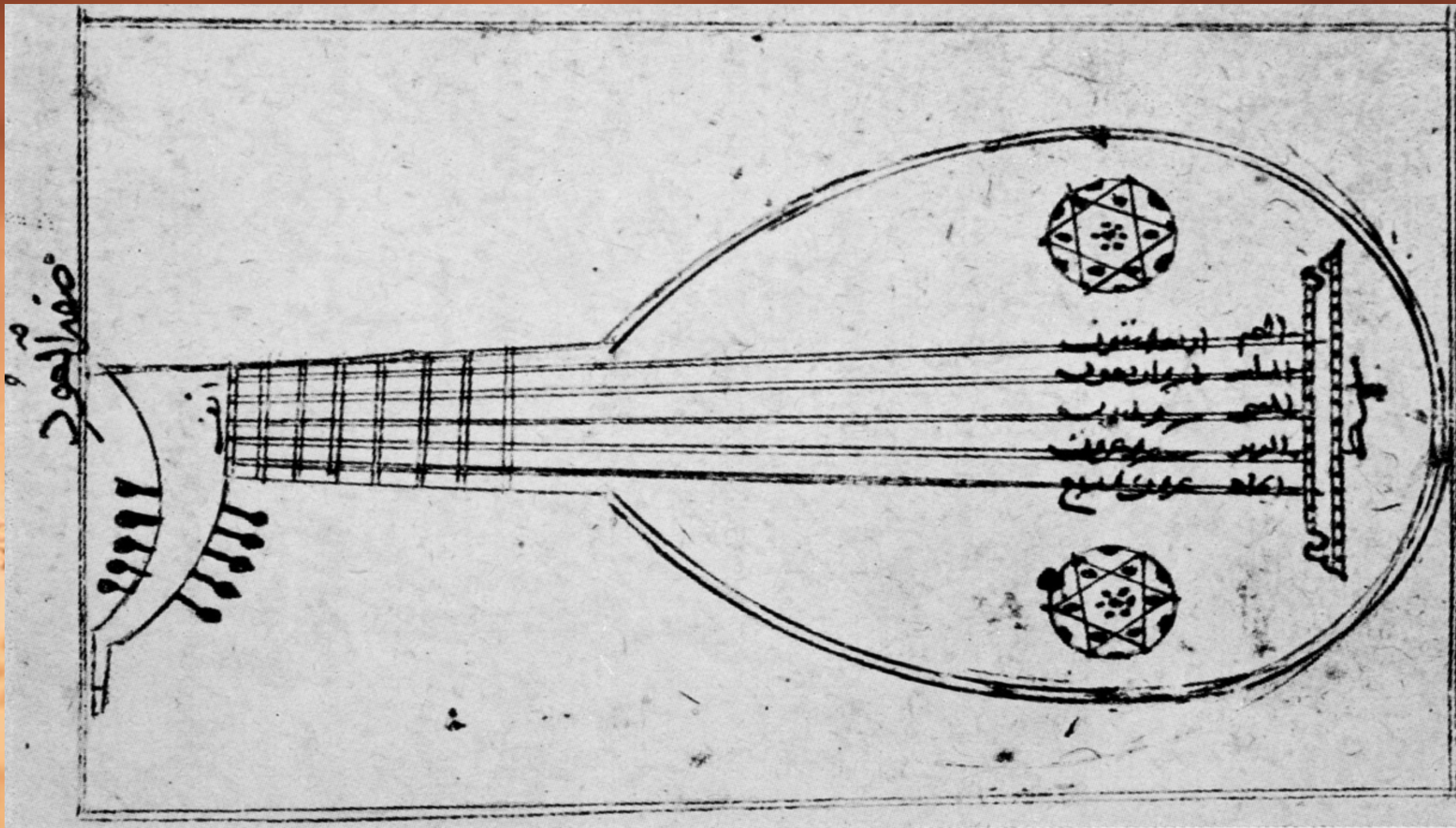
تقی مینش

مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی

- قدما امزجه اوتار اربعه را به عناصر اربعه و اخلاط اربعه نسبت کرده‌اند.
- وتر بم را ترابی گفته‌اند و بارد و یابس و سودایی
- وتر مثلث را مائی و بارد و رطب و بلغمی
- وتر مثنی را هوایی و حار و رطب و دموی گفته‌اند
- وتر زیر را ناری و حار و یابس و صفرائی

دکتر مونا حقیقی - بررسی طبایع و مزاج‌ها
در رسالات کهن موسیقی - خرداد 1402

	دستان خطی	دستان البصر	دستان وسطی نزدیک	دستان وسطی افرنی	دستان البیاضه	دستان الجنب	دستان الزند	الطلق
وتر البسمه	ح	ا	و	ح	ح	ح	ح	ح
وتر المده	ح	ب	ح	ح	ح	ح	ح	ح
وتر المده	ک	ح	ح	ح	ح	ح	ح	ح
وتر الزم	ک	ح	ح	ح	ح	ح	ح	ح
وتر الحاد	ح	ح	ح	ح	ح	ح	ح	ح
						جنب	زاند	

حج

السوداء بارد يابس التراب

ح ز و ه د ج ب ا

مثلك

الباغم بارد رطب الماء

يه ير يج يب ياي ط

ح

مشي

الدم حار رطب الهواء

كب كاك يط يح يز يو

يه

زير

الصفراء حار يابس النار

كط كح كز كو كه كد كج

كب

منتهيات

رساله فتحیه فی علم موسیقی

محمد بن عبدالحمید اللادقی قرن نهم

مرکب	آب	هوا	زمین	آتش	
	زیرافکند حسینی عشاق	اصفهان رهاوی نوا	عراق زنگوله بوسلیک	راست بزرگ حجاز	مقام
گردانیا	حصار	مایه	کواشت	نوروز سلمک شهناز	آواز
	یک گاه	دو گاه	سه گاه	چهار گاه	شعبه

رساله وضوح الارقام

میرمحسن نواب قره‌باغی سال ۱۳۰۱ ه.ق

- عناصر اربعه دارای چهار رکن‌اند و فواصل این چهار رکن، سه درجه است که آن‌ها را موالید ثلاثه و درجات امتزاجیه می‌گویند.

نام	درجه
صوت زیر	درجه نار
اوج	درجه میانی
صوت مثلث	درجه هوا
میان‌خانه	درجه میانی
صوت بم	درجه آب
حضیض	درجه میانی
صوت رابع	درجه خاک

در معرفت بعضی از نغمات و شعبه‌ها و گوشه‌ها با الفاظِ تنتن تن تننتن تنین

مغلوب	صوت زیر	درجه‌ی نار
منصوریه، عشیران، ماوراءالنهر، بیات		
عُزال شاه خطایی، زنگ شتری	میانی	اوج
حجاز، افشاری بیات قاجار	صوت مثلث	درجه‌ی هوا
ترکیب نوروز بیات کرد عراق	میانی	میانخانه
عثمانی، بغدادی، کرکوک، آذربایجان		
مخالف، پنجگاه، زمین خارا، بال کبوتر، زنگوله‌ی نجیباری ۲۵		
کابلی، هراتی، حسینی، ماهور، حیرت	صوت بی	درجه‌ی آب
حصار زمین خارا شاهناز		
زابل نشابور، مسیحی	میانی	حضیض
سه‌گاه چارگاه درآمد شهنواز شور		
لا اله الا الله دوگاه نوا	صوت رابع	درجه‌ی خاک
صدای ناقوسی رهاوی		
سوز و گدازی رنگ بیات شیراز ابوالچپ		
		لانه‌زنپوری

دکتر مونا حقیقی - بررسی طبایع و مزاجها
در رسالات کهن موسیقی - خرداد 1402

رساله موسیقی حاج حسین ظہری اصفہانی

قرن یازده و دوازده

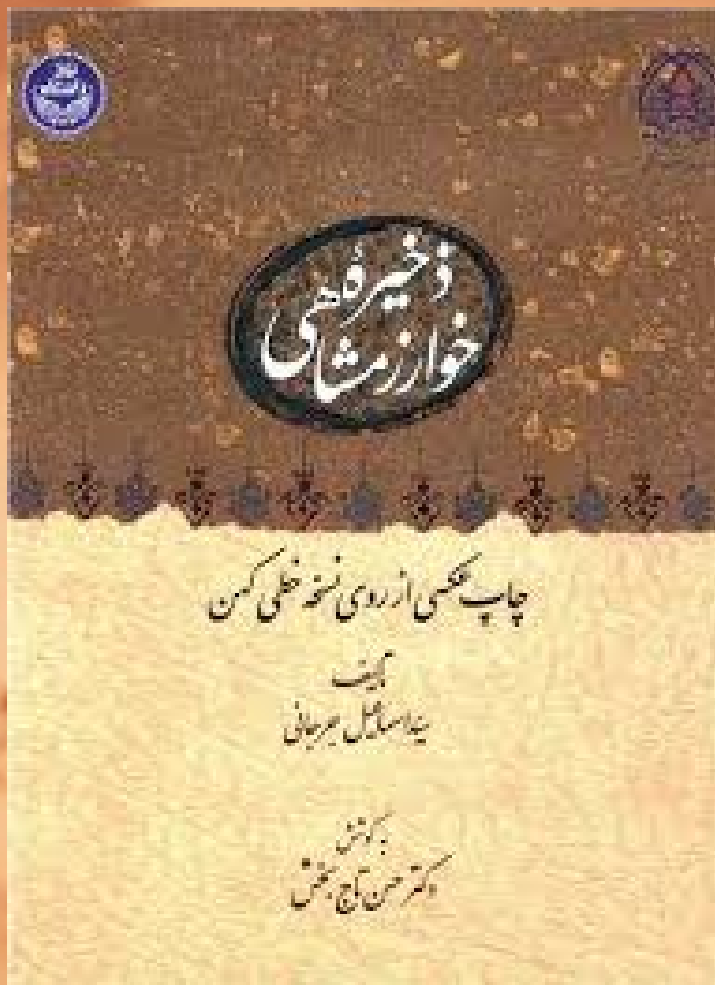
ساز	مزاج
چُگور _ چنگ _ کوس	گرم و خشک
عود _ دایره _ طنبور _ نی	گرم و تر
قانون _ طبل _ تنبک	سرد و تر
قیچک _ رباب _ نی انبان _ سنج	سرد و خشک
نقاره کوچک _ قُپوز	معتدل

به کار بردن آواها، نواها و قطعات موسیقی در درمان

حکیم جرجانی در ذخیره خوارزمشاهی
قرن ششم

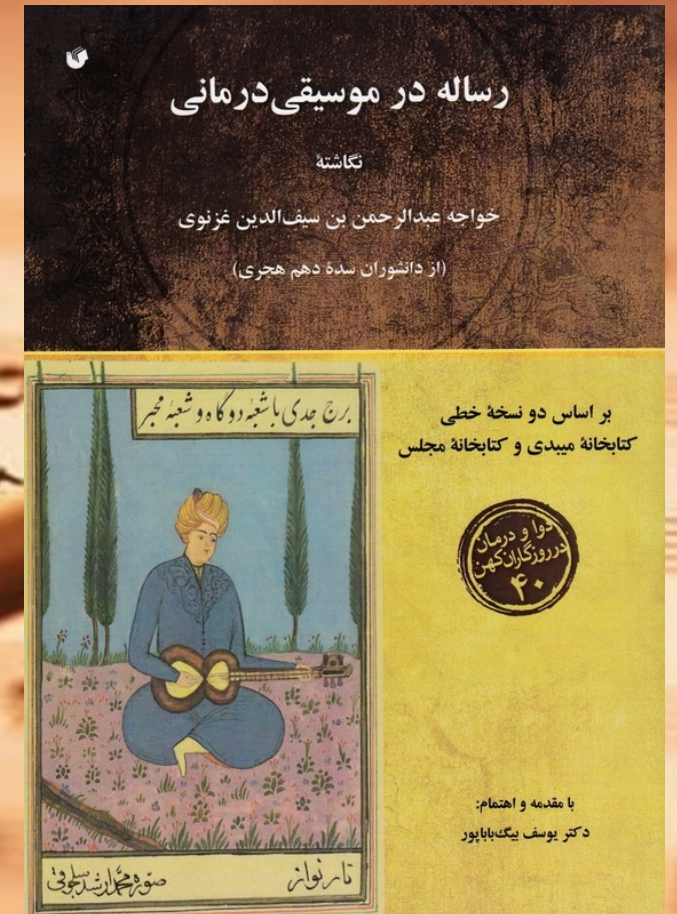
• از تدبیرهای صواب که مردم بی‌خواب را خواب
آرد سماع خوش و آهسته است و ایقاعهای
ثقیل چون پرده‌ی بسته و نه‌آوند و پرده‌ی
زنگوله و آواز آب روان و آواز حرکت درختان
که هموار باشد، خواب آرد.

رساله موسیقی عبدالرحمن بن سیف الدین غزنوی

قرن دهم هجری قمری

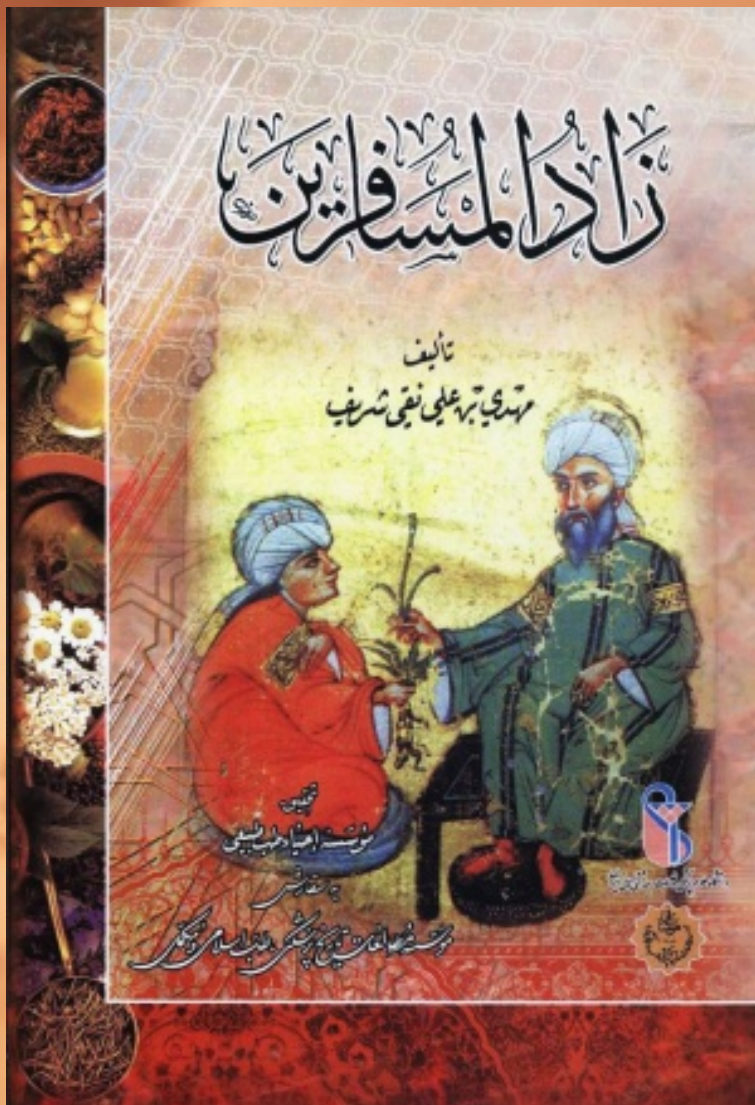
دکتر مونا حقیقی - بررسی طبایع و مزاجها
در رسالات کهن موسیقی - خرداد 1402

مقام	اثرات درمانی (رساله غزنوی)
عشاق	درمان بیماری‌های قدمین، نقرس و بادهای گرم و خشک و تر
راست	درمان بیماری فلج، لقوه
بزرگ	درمان بیماری دل‌درد و قولنج و صافی ذهن
رهاوی	درمان بیماری تشنج، لقوه، اختلاج و درد پشت و مفاصل
حجاز	درمان درد پهلوی، حبس‌البول و درد گوش و برانگیزنده ریاح
نوا	عرق‌النساء، مفاصل، دردهای سرین و رکبتین و از قلب و ذهن تفکرات باطل را برطرف کرده
بوسلیک	رفع درد ران و نگهداری جنین در رحم مادر
اصفهان	برای بیماری‌های سرد و خشک
زنگوله	تپش دل، رفع تشنگی، بیماری کبد، برطرف کردن هیجان خون فاسد، افزایش خون پاکیزه و قوت‌گرده و کبد
کوچک	برای درد سپرز، قوت بخشیدن به دل و اعصاب
عراق	برای مزاج‌های برد، رفع سرسام، خفقان، مالیخولیا
حسینی	حرارت زیاد بدن را فرونشانده و نافع قوت قلب

به کار بردن آواها، نواها و قطعات موسیقی در درمان

حکیم ملا محمد مهدی شریف در
زادالمسافرین به سال ۱۱۴۱ هجری

در علاج تب دق نواختن سازها در مقام
طربانگیز مانند شهناز و عشیران و نیشابور
و راست و پنجگاه را توصیه کرده است.

**بررسی پژوهش‌های انجام شده در دوران معاصر
بر روی اثرات درمانی موسیقی ایرانی**

مداخلات درمانی مبتنی بر موسیقی

موسیقی درمانی

موسیقی پزشکی

سایر روش‌های درمانی
مبتنی بر موسیقی

استفاده بالینی از موسیقی برای
هدف درمانی توسط یک متخصص
معتبر که یک برنامه موسیقی
درمانی را گذرانده است

گوش دادن به قطعه موسیقی از
پیش ضبط شده با هدف درمانی
خاص

سایر روشهای درمانی می‌شود که
در آنها از موسیقی استفاده
می‌شود

توسط موسیقی‌درمانگر دوره
دیدمعتبر

توسط پزشکان و کادر درمان

توسط کادر درمان / موزیسین‌ها
و سایرین

The Effectiveness of Music Therapy on Insomnia Using Persian Traditional Music

• امیری و همکارانش در سال ۲۰۱۹ به بررسی تاثیرات موسیقی ایرانی بر ۳۰ بیمار مبتلا به **بی خوابی اولیه** پرداختند. موسیقی استفاده شده در این مطالعه از دو بخش **نشش جلسه اجرای موسیقی زنده (در دستگاه نوا و آواز بیات اصفهان با سازهای سه تار، تار، تنبک، کمانچه، عود و دف)** و شنیدن قطعات ضبط شده از نوازندگان و خوانندگان مشهور ایرانی بین ساعت ده تا یازده شب، تشکیل می شده است. پس از پایان مطالعه، شاخص کیفیت خواب، شاخص شدت بی خوابی و شاخص افسردگی در بیماران گروه مداخله، از لحاظ آماری، میزان بهبودی معناداری نسبت به گروه شاهد داشت (در هر سه شاخص $P=0/001$) اما در میزان استرس و افسردگی بیماران تفاوت معناداری بین دو گروه مشاهده نشد.

The effect of self-selected soothing music on fistula puncture-related pain in hemodialysis patients

• شبان‌دخت و همکاران در سال ۲۰۱۷ به بررسی تاثیر موسیقی ایرانی بر کاهش **درد ناشی از عمل فیستول‌گذاری در ۱۱۴ بیمار (سه گروه ۳۸ نفره)** **همودیالیزی** پرداختند و تفاوت معناداری در کاهش درد (ارزیابی شده با مقیاس VAS)، در گروه دریافت‌کننده موسیقی نسبت به گروه شاهد و گروهی که فقط هدفون (سکوت) داشتند، گزارش کردند ($p < 0.001$). این پژوهشگران در توصیف **قطعه موسیقی استفاده شده گفتند که چند قطعه فولکلور موسیقی سنتی ایرانی** به انتخاب محققان، به بیماران عرضه شد و آنها به ترجیح خود یکی را انتخاب کردند. اما نام قطعات پخش شده ذکر نشده است.

Music therapy as an adjunct to standard treatment for obsessive compulsive disorder and co-morbid anxiety and depression: A randomized clinical trial

Shahrzad Shirani Bidabadi, Amirhooshang Mehryar

• شیرانی بیدآبادی و همکارش در سال ۲۰۱۵ به بررسی اثر موسیقی ایرانی بر روی میزان وسواس، اضطراب و افسردگی در ۳۰ بیمار مبتلا به اختلال وسواس پرداختند. قطعات موسیقی در چهار هفته (هفته‌ای سه جلسه و مجموعاً ۱۲ جلسه) برای بیماران پخش شد. این پژوهشگران گزارش کردند که موسیقی باعث کاهش معناداری در شاخص‌های فوق در این بیماران شد ($p < 0.001$). و ذکر کردند که قطعات موسیقی بکاررفته در این مطالعه از موسیقی کلاسیک ایرانی و ساخته‌شده توسط موسیقیدانان بنام ایرانی بوده است و از قطعات پیانو نواخته شده توسط استاد مرتضی محجوبی و استاد جواد معروفی و آواز استاد شجریان و استاد بنان و سنتور استاد پایور نام برده‌اند اما دستگاه و گوشه‌های قطعات موسیقی را مشخص نکرده‌اند.

The effect of traditional Persian music on the cardiac functioning of young Iranian women

• عابدی و همکارانش در سال ۲۰۱۶ به بررسی **تاثیر موسیقی سنتی ایرانی بر روی عملکرد قلب در ۲۲ زن جوان سالم ایرانی** پرداختند. آن‌ها سیگنال‌های ECG را در حالت استراحت و حالت پخش موسیقی سنجیدند و اعلام کردند که میانگین ضربان قلب و میانگین دامنه موج R و موج T و موج P در پاسخ به موسیقی کاهش یافت. این پژوهشگران ذکر کرده‌اند که قطعه موسیقی استفاده شده **ساخته استاد کیوان ساکت** بوده است اما به دستگاه و گوشه آن اشاره‌ای نکرده‌اند.

The effect of different genres of music and silence on relaxation and anxiety: A randomized controlled trial

• ملکوتی خواه و همکارانش در سال ۲۰۱۸ به بررسی تاثیر ۴ **گونه مختلف موسیقی (پاپ / راک / کلاسیک غربی / سنتی ایرانی)** در مقایسه با سکوت، در ۴۶ دانشجوی سالم مقطع کارشناسی پرداختند. آنان **پارامترهای فیزیولوژیک، تاثیر بر احساسات، آرامش (پرسشنامه اسمیت سری ۳) و اضطراب حالت (پرسشنامه اشپیلبرگر)** را در این افراد سنجیدند. و نتایج خود را منتشر کردند. همه این ۴۶ نفر در ۵ روز به صورت متقاطع همه ۵ نوع مداخله را دریافت کردند. این محققان در نتایج ذکر کردند که هیچ کدام از این ۵ روش برای آرامش بخش بودن یا کاهش اضطراب حالت بر دیگران برتری نداشتند.

The effect of different genres of music and silence on relaxation and anxiety: A randomized controlled trial

• تفاوت معناداری از نظر آماری در تعداد ضربان قلب، میزان فشارخون دیاستولیک و دمای بدن بین گروه‌ها وجود نداشت. موسیقی پاپ، فشارخون سیستولیک را به صورت معناداری کاهش داد و اشباع اکسیژن محیطی، توسط موسیقی سنتی ایرانی، به طور معناداری افزایش یافت. در کل از نظر آماری تفاوت معناداری بین اثر سکوت و این چهار گونه موسیقی یافت نشد. این پژوهشگران ذکر کردند که برای **قطعه موسیقی سنتی ایرانی از قطعه ونوشه ساخته حمید متبسم** استفاده کرده‌اند.

Role of Music Therapy in Reducing the Symptoms of Depression and Anxiety

• زادباقر صیقلانی و همکاران در سال ۲۰۲۱ در مطالعه‌ای به بررسی اثر موسیقی ایرانی در کاهش افسردگی و اضطراب در ۳۰ خانم مبتلا به سندرم پیش از قاعدگی (PMS) پرداختند و اعلام کردند که موسیقی درمانی در کاهش افسردگی و اضطراب این بیماران موثر است ($P < 0.001$). آن‌ها در این مطالعه از **تک نوازی تار استاد لطفی، قطعه بهار از استاد فرهنگ شریف، قطعه قهر و آشتی از استاد فرامرز پایور (در دستگاه ماهور)، و قطعه سلام صبحگاهی از استاد حسین علیزاده (در دستگاه چهارگاه)** استفاده کردند.

• همین محقق و همکارانش در سال ۲۰۲۲ به بررسی تاثیر موسیقی سنتی ایرانی بر روی **عملکرد شغلی و عواطف مثبت و منفی ۶۰ کارمند سالم زن و مرد** پرداختند و نتیجه گرفتند که موسیقی ایرانی باعث افزایش عملکرد شغلی و عواطف مثبت و کاهش عواطف منفی کارمندان زن و مرد شد ($P < 0.001$). آنها در این مطالعه از **تک نوازی تار استاد لطفی، قطعه بهار و درآمد دوم بیات از استاد فرهنگ شریف، قطعه قهر و آشتی از استاد فرامرز پایور (در دستگاه ماهور)، و قطعه سلام صبحگاهی از استاد حسین علیزاده (در دستگاه چهارگاه) و قطعه خزان از استاد مشکاتیان (در دستگاه شور)، و قطعه شرنگ از استاد کیهان کلهر** استفاده کردند.

The Effectiveness of Music Therapy on Depression, Anxiety and self-esteem of patients with Multiple Sclerosis (MS)

• زادباقر صیقلانی و گروهی دیگر از همکارانش در سال ۲۰۱۴ نیز به بررسی تاثیر موسیقی ایرانی بر روی اضطراب، افسردگی و میزان عزت نفس در ۳۰ بیمار مبتلا به **مولتیپل اسکلروزیس** پرداختند و گزارش کردند که موسیقی باعث کاهش افسردگی و اضطراب و افزایش عزت نفس در این بیماران شد ($P < 0.001$). **قطعه چکاد و قطعه دختر ژولیده در دستگاه چهارگاه و قطعاتی در دستگاه ماهور** درین مطالعه مورد استفاده قرار گرفت.

The effect of traditional music on mental status of chronic schizophrenic patients: a clinical trial study

• حکیمی و همکاران در سال ۲۰۲۰ به بررسی تاثیر **موسیقی محلی بختیاری** در کاهش **علائم مثبت و منفی اسکیزوفرنی** در ۶۰ بیمار پرداختند و اعلام کردند که موسیقی در کاهش بیشتر علائم مثبت (هدیان) ($P=0.001$)، رفتارهای عجیب ($P=0.036$) و شاخص SAPS برای ارزیابی علامت‌های مثبت ($P=0.001$) و برخی علائم منفی این بیماران مانند عجز کلامی (Alogia) ($P=0.01$) موثر بوده است. در هنگام پخش موسیقی درین مطالعه بیماران فعال بوده و می‌رقصیدند.

Comparing the therapeutic effects of two Iranian musical modes with standard treatment in acute sciatica pain: a pilot study

Mona Haqiqi ^{1,2,3}, Fataneh Hashem-Dabaghian ^{1,2}, Ahmad Ghandhari ⁴, Farshad Amini-Behbahani ^{1,2}, Elham Akhtari ^{1,2*}

• حقیقی و همکارانش در سال ۲۰۲۳ در ایران، به بررسی اثرات دو دستگاه موسیقی ایرانی بر روی ۳۰ بیمار مبتلا به **سیاتیکی حاد** پرداختند. و نتیجه گرفتند که بین این **دو دستگاه موسیقی (نوا و راست پنجگاه)**، دستگاه نوا در کاهش درد ($P < 0/001$) و ناتوانی ($P < 0/001$) بیماران مبتلا به سیاتیکی حاد عملکرد بهتری داشته است.

آینده...

با تشکر و سپاس

A. Sax.

Cors. / 1
Tpts. 2